

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Arany János: Letésem a lantot c. verséhez.

Az első versszakban olvassuk az annyiszor idézett két sort:

Nem az vagyok, ki voltam egykor,
(Belőlem a jobb rész kihalt.)

S ilyenkor rendszerint Aranynak lelkiállapotát, melyben 1850-ben volt, tartjuk e sor forrásának. Pedig a költő itt idéz, még pedig Horatiusból: «Non sum qualis eram» (Carm. IV. 1.). Horatius mellett Ovidius is lehetne e szállóige forrása: «Non sum qui fueram» (Tristia III. 11, 25). Hogy itt valóban idézettel van dolgunk, mutatja, hogy ezt a horatiusi sort mások is, hol latinul, hol magyarul emlegetik, pl. Kármán Fanni Hagymányai-ban: «nem a' vagyok a'ki voltam (XLII. rész; Uránia, III. 162). Arany maga, költeményén kívül is gyakran idézi e sort. Szilágyi Istvánhoz írt levelében 1854. márc. 9: «Nem az vagyok többé, a ki voltam, nem tudok lelkesülni semmiért, nincsenek eszméim a jövőre, terveim, reményeim nem vonzanak többé.» (Lev. 109. sz.) — Önönmagát idézve említi 1859. dec. 6-n: «Nem az vagyok, ki voltam egykor» — s ez most elég». (Lev. 114. sz.). Tompához írva, 1854. okt. 18-n is hasonlót mond: «... meggyőződtem arról, mit magam előtt is rejtegetek, hogy t. i. nem vagyok többé az, aki voltam». (Lev. 155. sz.) — Valamint kis változtatással 1857. dec. 29-n: «Persze, találkozásunk azon időre esik, mikor én már nem voltam a régi». (Lev. 183. sz.)

TOLNAI VILMOS.

Szigeti József forrásához.

Bakodczay Pál az Irodalomtörténeti Közleményekben (1916. I. szám.) rámutatott Szigeti József néhány színművének (*Szép Juhász, Viola, Vén bakancsos, Rang és mód, Csókon szerzett vőlegény, Nőemancipáció, A rokolyás bíró*) forrására. Érdekes fejtegetéseit a következő adatokkal egészítjük ki. A *csizmadia mint kísértet* című népszínművében a kísértetjátászás motívuma élénken emlékeztet Gaal József *A vén sas* című eselvígjátékának hasonló motívumára. Szigeti József Gaal darabját, melyet a Nemzeti Színházban először 1843. október 20-án adtak és amely 1844-ben Geibel Károly kiadásában nyomtatásban is megjelent, jól ismerhette részint a színpadról, de valószínűleg olvasta is. Gaal darabja a szerzőnek legke-

vésbé sikerült alkotásai közé tartozik, amely a maga korában is csak igen csekély elismerést szerzett írójának. A korabeli kritika egyhangúan elítélőleg nyilatkozott felőle s később sem emlegették e hevenyében készült darabot. De minden gyengesége mellett, van benne egy-két jelenet, amely méltán figyelmet kelt. A legélénkebb és legügyesebb a negyedik felvonás, amelyben Gaal a bonyodalmat a kísértetjátsszával oldja meg. A «vén sas» ökörtói és porcsalmi Porcsalmai Benedek, a maradi nemesség tipikus képviselője, aki unokatestvérére, a reformokért lelkesedő Tihamérra haragszik. Elvakultságában arra akarja Tihamért kényszeríteni, hogy ne kövesse szíve sugallatát, hanem az általa kijelölt gazdag leányt vegye feleségül. Tihamér szép szóval igyekszik bátyja jóindulatát megnyerni, de minden fáradozása hasztalan. A szerelmes Tihamér ekkor elhatározza, hogy inkább a halált választja, de nem enged nagybátyja zsarnokoskodásának. Amikor aztán nagybátyja Fűdre is elmegy, hogy Tihamér házasságát megakadályozza, Tihamér egy a Balatonba fordult ember után a vízbe veti magát. Mogyoró Samu, Tihamér furfangos inasa, most rájleszt Benedekre. Elmondja, hogy Tihamér a vízbe ölte magát, mert nem engedte elvenni szíve választottját. Mogyoró azzal ijeszti a megrémült Benedeket, hogy Tihamér lelke kísértetként fogja gyötörni boldogságának megölőjét, halálának okát. Amikor pedig Mogyoró a Tihamér zsebéből előkerült versnek következő sorait:

«S mely sírban békét nem lelend,
Üldözze lelkem őt,
A földön csendet. s enyhelyet
Hiába keresőt —»

felolvassa, Benedek végkép megtörik és a szavakra fakad: «Oh szegény öcsém, az isten nyugtassa meg hamvaitat, miért haltál meg? minden kívánságodat teljesíteném». Benedek félelmében az éjtszakát Butaházi, a tanító és Mogyoró társaságában a Balaton partján tölti, a mikor Tihamér fehér köpönyegben jó. Mogyoró felvilágosítja Tihamért a helyzetről, Benedek pedig beleegyezik Tihamér házasságába. A IV. felvonásnak ez a negyedik jelenete emlékeztet nagyon Szigeti a Csizmadia mint kísértet III. felvonásának utolsó jeleneteire. Szigeti népszínművében Sass István csizmadiamester azért ugrik öngyilkossági szándékból a kútba, mert a gonoszlelkű Kállosi őt anyagilag tönkretette, mivel leánya kezét megtagadta tőle és felesége őt a legválságosabb körülmények közt tagadja meg. A kútból azonban kihúzza a derék Fodrák Miska, a csizmadia inasa. A mestert halottnak vélik, el is akarják temetni. De előbb Alpári az orvossal is megvizsgáltatja, az orvos észreveszi, hogy Sass csak tetszhalott és életre kelti. Ekkor Miskának támad az az ötlete: «Hát a majszter uramnak, mint léleknek meg kellene őt (Kállosit) kísértetni; ijedtében tudom, hogy mindent kivállana.» Gaal darabjában Mogyoró Samu, Tihamér húsesége inasa jó ugyanerre a gondolatra. A kísértetjátsszás a III. felv. hatodik jelenetében meg is történik, még pedig épen olyan sikerrel, mint a Vén Sasban. Kállosi a lepedőben fellépő csizmadiát kísértetnek vélvén, tanuk előtt (Alpári és Karádi) rémületében bevallja: — «én rossz ember

voltam; Sass uram ártatlanul szenvedett; ő nekem tartozását megfizette, de én bosszúból . . . stb. Sass uram kétszeresen visszakapja minden vagyonát és Miska is megkapja feleségül a csizmadia leányát, akit Sass felesége a molnárhoz akart kényszeríteni.

Gaal darabjában a kísértetjátászás természetesebb, nem oly erőltetett és kockázatos, mint Szigeti népszínművében. Szigeti darabjában Sass István öngyilkossága nincs eléggé megindokolva és a bonyodalom megoldása is erőltetettebb, mint Gaal cselvígjátékában.

PERÉNYI JÓZSEF.

A 'Tatárok Magyarországon' és a bécsi Polizei-Hofstelle.

A magyar irodalomtörténet egyik legjellemzőbb mozzanata az a tény, hogy a XIX. század elején az irodalmi élet megelőzte a politikai feléledést. Nemcsak megelőzte, hanem elősegítette, felrázta és ébrentartotta. A nemzeti lelket, az abban szunnyadó összes vágyakat, érzelmeket és törekvéseket megéreztek íróink és műveikben életet adtak azoknak. A magyar faj osodálatos beolvasztó képessége lehetővé tette azt, hogy az idegen köntös magyarrá, az idegen kalap kalpaggá váljék. Így történhetett meg, hogy Kisfaludy Károly a német szentimentalizmus és romantizmus gunyáját magyarrá tudta szabni s korának érzelmi hangulatába tiszta magyar érzést tudott belevegyíteni. Hogy ez riktó színekkel történhetett meg csupán, az természetes sőt önként következik a magyar faj jelleméből. A fő, hogy izzig, vérig magyar volt. Hogy mások azt nem értették meg, hogy nem is tudták felfogni, az is természetes. A «másokon» a bécsi kormányt és csatlóhadát értem. Alább két iratot közlünk, amelyek szintén bizonyítják ezt. Nem kell hozzájuk, úgyszólván, kommentár. Az elsőben az újjászületett irodalmi zsenge-gyermek első erőteljes szaváról van szó. Kisfaludy Károly darabját adták elő 1819 május 3-án Pesten. A székesfehérvári magyar színtársulat jött fel — magyar vendégszereplésre — a német színházba. Magyarul beszéltek. És a közönség, — nos hát a közönség úgy járt, mint az egyszeri, hirtelen némává lett ember, aki úgy szeretne valamit kimondani, de nem tudja s egyszerre csak valaki kifejezi gondolatát — s a néma ember ismét megszólal. Milyen lehet ez az első szó. Nem suttogó beszéd hanem kiabálás, ordítás. Diadalordítás! Ez szörnyű, mondja a bécsi csatlós, ezt ismét el kell némitani, mert még különben szörnyűbbeket fog mondani. Ennek rendszabályokkal be kell tömni a száját. És a maga tehetetlen dühében odaül és írja a jelentését — Bécsbe, Sedlnitzky grófnak, Metternich jobbkezenek, a «legfontosabb» hivatal, a Polizei Hofstelle, fejének.¹ A tehetetlen düh torz képe áll előttünk, ha ezt a jelentést olvassuk. Olyan groteszk e kép, hogy szinte mosolyognunk kell rajta. A jelentés így hangzik magyar fordításban²:

¹ V. ö. e sorok írójának közleményét Irodalomtörténet IV. évf. 7—8. f. 250. s. k. 1.

² A bécsi Pol. Hofst. levéltárában 3843/5 ex 1819. Pol. Arch. sz. alatt.

No. 126. Pesth. 4. Mai 819. (P. T.).

1812 óta, amikor a mi drága színházunk 700,000 forintért (WW.) felépült, árendában bírják a színházat a mi magyar gavallérjaink és 6—7000 frt. bérlétpénzt fizetnek érte. Az első bérlő Szent-Ivány Márkus volt, a második Ráday gróf, a harmadik és jelenlegi bérlő pedig a fiatal Brunswik gróf. Mindegyik bérlő úr arra törekszik, hogy a városi jurisdictio alól kivonja magát — pedig egész színházi személyzetével együtt jog szerint alája tartozik — és valamelyes saját fajtájú jurisdictiót akar létrehozni. A magas kormányzások, amely minden aristocratizmust védelmébe vesz, nem kevésbé járul ehhez hozzá, nekünk városi magistratualisoknak, pedig el kell ezt túrnunk. Most hogy a pénz mindig kevesebb lesz, Brunswik gróf minden eszközt megragad, hogy színházi bérletéből a lehető legnagyobb hasznot húzza. Eleinte szerénytelen módon felemelte a belépti jegyek árát, ami nagyobb kárára, mint hasznára volt. Mert ez nem segített, arra a gondolatra jutott, hogy a mi nagy, szép színházunkban váltakozva magyar színészeket is játszasson, akiket kóbor truppként Fejér megyében talált s ide Pestre hozott.

E hónap 3-án kezdték s a magyar színészek nemzeti nyelvükön a Tatárok Magyarországon című új színdarabot adták elő. Az összes magyar szabók, cipészek, szűrszabók, sapka- és csizmakészítők otthagyták műhelyeiket és segédeikkel, tanoncaikkal együtt az említett német színházba tódultak. Mivel azonban ez a nép, a magyar nemesség jókora részével együtt, a régi nyers «Hungarizmus» jelenlegi szemfényvesztése mellett még kevésbé fogékony az illem, erkölcs és finomabb modor iránt s inkább alkalmas egy alföldi legelőre, mint egy művelt színházba, azért nem is tudott ezek szerint viselkedni. Mihelyt az egyik vagy a másik színész nő s színész, száját kinyitá s néhány szót szolt, azonnal dobogtak, döngették a padlót, tapsoltak, éljeneztek és szörnyűséges bravó! és vivát! kiáltásokkal halmozták el. Ha egyik vagy másik szereplő elment, azonnal felhangzott: ki, ki! A darab eljátszása után pedig ismét ki kellett jönnie az egész személyzetnek. Ugyanebben a darabban e szavak fordulnak elő: Éljen a szabadság. Ezt a tetszetős nemzeti kifejezést az egész magyar közönség egyszerre felfogta s mintha a hang egyazon szócsóból eredt volna, a legkülönbözőbb módokon örömet fejezték ki s felhangzott a kiáltás: Éljen a szabadság! Éljen a magyar szabadság! Mikor ennek a féktelen lármának vége volt s Zelner német színész kilépett, hogy a következő napi német darabot bejelentse, ismét megkezdődött a lármázás s az egész közönség magyar nyelven elkezdte: Pfüj, be a némettel, be, be stb. Zölner nyugodtan állva maradt, kezét mellére tette s kérte, hogy hallgassák meg. Mivel azonban nem akarták meghallgatni új eszközhöz folyamodott és tört magyar nyelven mentegette magát, hogy még nem tud magyarul, de még meg akar tanulni. Ez tetszett s bejelentette a legközelebbi német darabot. Így folyt le a mi német színházunkban az első magyar előadás. Tapasztalt és színházi dolgokban jártas férfiak mondják, hogy ha magasabb közbenjárással nem alkalmaztatnak más célravezető rendszabályok akkor lassankint eltűnik minden színházi rend, tisztesség s a közönség-

nek, polgáriasult, csendes viselkedése. A mi német színházunk a jövőben gyűlőhelye lesz a régi magyar felbujtóknak, mint hajdanta a megyei gyűlések, s az országgyűlések a Rákos mezején.

Pénteken május 7-én lesz a második magyar előadás; az Octávia című szomorújátékot adják. Ami majd itt történik, annak közlését fenntartom magamnak. Most vagyok alázatos, engedelmes. XX.*¹

Borzasztó megrökönyödés lehetett erre Sedlnitzkyéknél. Azok a rebelis magyarok megint csak rosszban törtek a fejüket. Valóban szükség van rendszabályokra, amelyekkel orrukra, illetve szájukra koppinthatunk. Ez ügy borzasztó fontosságára való tekintettel a gróf azonnal írt a m. kir. kamara elnökének Mailáth József grófnak és felvilágosítást kért az ominózus ügyről. Ez iratra küldött válasz a második irat, melyet e tárgyról közlünk. Mailáth József válasza példája annak, hogy mikép gondolkozott ez ügyről egy magyar főúr, aki királyához hí és nemzetének érzelmeit is megérti, átérzi. Fordításban így hangzik ez irat: ²

Méltóságos gróf!

Az a magyar színtársulat, melyről Excellenciád f. hó 13-án kelt becses soraiban szóló évekkel ezelőtt Pesten volt s itt részben a régi színházban, részben pedig a Hacker-féle ház magán termében rendezte előadásait s legutóbb, egynehány év óta Székesfehérvárott játszott, ahol a megyei nemesség állandó társulatként szerződött. Innen és nem Wiesenburgból (Mosony) hívta őket Pestre az itteni színház bérlője gróf Brunsvik Ferenc, de csupán nyolc heti időre, abból a célból, hogy hetenként két magyar darabot adjanak el; ezért minden darab után a tiszta jövedelem felét kapják, kikötött jutalékképpen. Először f. h. 3-án léptek fel egy hősi darabban, melynek címe: A tatárok Magyarországon; a tárgy a hazai történelemből van véve s szerzője az ismert és dicsőített magyar költő Kisfaludy Sándor.³ A darabban egy magyar vezér hősiess viselkedését tárja elénk a költő, egy tatárok ostromolta várban, aztán e vezér hűségét, erősségét, s még az ellenségtől is megcsodált ragaszkodását királyához és hazájához, végül dicsőséges hősi halálát. Ez a tárgy, valamint az a körülmény, hogy a mostani nagy színházban először játszottak magyar nyelven, igen alkalmas volt arra, hogy a nagyszámú helybeli közönséget, melyhez még a környékbeli, különösen Fejér megyéből idetóduló közönség járult, nagy lelkesedésbe hozza. E kettős oknak természetes következménye volt, hogy az egyébként is jól előadott darab rendkívüli sikert aratott. Minden sikerült s jól eljátszott jelenetet megtapsoltak; azokat a jeleneteket pedig, melyekben a vezérnek királya és hazája iránti ragaszkodása és hűsége jut kifejezésre, fokozott tetszésnyilvánítások követték.

¹ A konfidensek legtöbbszörre titkos írásjeleket használtak aláírásul. Ezekről legközelebb szólunk.

² Száma: 4237/5. ex 1919 Pol. Arch.

³ Jellemző tévedés, mely a H. és K. Tudósításokban meg a Kurirban is megvolt. Később helyreigazították. V. ö. Bayer J. A magyar drámairod. tört. I. 304. l.

Egynehány helytelenség, amely e darab előadásakor feltűnhetett, pl. a jelenetek közti szünetben hangoztatott kívánság, hogy a rendes zenészek távozzanak az orkeszterből s helyettük egy magyar banda játsszék, azután meg az, hogy azt a német színészt, aki a darab befejeztekor a következő napi darabot jelentette be német nyelven, kifütyülték, — mindez tisztára néhány könnyelmű fiatalembernek műve volt, meg egypár Eszterházy-gyalogezredből való tiszté; de mikor ez a színész tört magyar nyelven elnézést kért, hogy nem tud még magyarul, azonnal megnyugodtak, sőt még meg is éljenezték. Azóta ugyanennek a társulatnak egyéb előadásai alkalmával is, — egynehány Kotzebue darabot is előadtak magyar fordításban, — a közönség teljesen nyugodtan és kifogástalanul viselkedett. Ezért azt hiszem nyugodt lélekkel biztosíthatom Excellenciát arról, hogy azoknak a kissé exaltált tetszésnyilvánításoknak, melyek a magyar színtársulatnak a pesti nagy színházban való első megjelenésekor észleltettek, semmiféle aggasztó alapjuk nincsen. Hazafias szeretetből a nemzeti nyelv érdekében történt ilyenén kitörések, különösen ha tisztességes és rendezett színpadon nyilvánulnak meg, minden nemzetnél előfordulnak, s annál kevésbbé megbotránkosztatók, ha e kitöréseket eleik hősiességének emlékei idézik elő. Ha ilyesmik ellen az állam részéről elővigyázati rendszabályok léptetnének életbe, akkor csak tápot adnának a lelkesültségnek. A magyar színtársulat rövid időre szóló szerződésének lejártá után elutazik Pest-ről s hatásának politikai tekintetben semmi nyoma sem fog maradni.

A legteljesebb tisztelettel vagyok Excellenciád alázatos szolgálója,
Buda 1819 május 23. Mailáth József gróf.»

A derék bécsi kormány még álmában sem merte volna elképzelni, hogy nem is félővre a Tatárok első előadása után — az udvar is megtekinté a darabot. Horváth Mihály azt mondja e színműről szólván: ¹ «A kitörő lelkesedés titka a jól kiszámított színi hatásban s még inkább magokban a művek tárgyaiban s azon szellemben feküdt, mely azokat átlengé.» Ezt a szellemet nem tudta megérteni a titkosnál titkosabb policia, de nem is tudta elfojtani a legtitkosabb eszközökkel sem, soha.

LÁBÁN ANTAL.

A Pesti Játzó Társaság sirverse.

Márton István pápai ref. collegiumi tanár († 1831), aki már 1795-ben magyar nyelven tartotta Kant szellemétől áthatott filozófiai előadásait, *Keresztyén Theologusi Morál* című, Schmidtől fordított s 1796-ban megjelent művéhez írt Előbeszédében nemcsak a felett panaszkodik fájdalommal, hogy a Magyar Tudós Társaság «még születése előtt már meghólt», hanem a felett is, hogy a «Pesti Játzó Társaság is mindjárt fűviben elvesze! — melynek elvesztése edgy jó Hazafi' szívében, mindenkor fel ér edgy Várnai, s Mohátsi vefzedelemmel!» Horváth Hunniásának szavai ötlenek eszébe:

¹ H. M.: Huszonöt év Magyarország történetéből I. 72. l.

— — — a' MAGYAR! e' megőrült kába
Maga veri kardját a' maga hasába!

«Meg nem állhatom, — folytatja — hogy azon betses Társaságnak
szerezsétsétségét Sirversül így ne hagyjam emlékezetben:

A' PESTI JÁTSZÓTÁRSASÁG, fájdalom! széllyel bomla,
'S azzal a' MAGYAR remény is ölzve meg ölzve omla!
Ti Várnai és Mohátsi Magyarok' Sirhalmi!
(A' pártos egyenetlenség' érdemlett jutalmi,)
E' harmadik Magyar gyáfszszal ugyan ditsekedhettek
Hogy edgy bolondságnak hármás tanúivá lettetek!
Tudd meg MAGYAR! hogy a' midőn Nyelvedet eltemeted:
Gyáfszos Eltét Nemzetednek TE magad fiatteted!»

E sírverset, amely beszélő bizonyosság írójának a magyar nyelv iránti lelkes szeretetéről s a színház nagyjelentőségű szerepéről s amely annak a kornak hangulatára is jellemző, méltónak tartottam arra, hogy abból a ma már igen ritkán olvasott Előbeszéből (XXXIX. l.) kiemeljem. Az első magyar színjátszó társaság történetével foglalkozó irodalomban e sírvers, tudtommal, ismeretlen. Márton az előbeszédet a színjátszó társaság megszűnése (1796. ápr. 10) után, kilenc nap híján, hét hónappal (nov. 1.) írta.

HARSÁNYI ISTVÁN.